

Теріологічні дослідження в Асканії-Новій: етапи, напрямки, результати

Віктор Гавриленко

*Біосферний заповідник «Асканія-Нова», НААН України (Асканія-Нова, Україна);
e-mail: vszapaskania@gmail.com; orcid: 0000-0001-5984-7888*

HAVRYLENKO, V. Theriological research in Askania-Nova: stages, directions, and results. — Askania-Nova's role as a centre for the collection of mammals and for conducting research into their acclimatisation, reacclimatisation, domestication, hybridisation and ecology dates back to the late 19th century. Several periods are examined: the Falfein period — up to 1918; research at the 'Chapli (Askania-Nova)' State Reserve — 1921–1932; the period when the zoo and steppe were under the jurisdiction of the Institute of Acclimatisation and Hybridisation from 1931 to 1989; and the most recent period — as the 'Askania-Nova' Biosphere Reserve (1989–2025). Its origins are linked to the collection and hybridisation of various mammal species. The results of these experiments are documented in monographs and hundreds of scientific papers and dissertations. Subsequent research has focused on the morphophysiology and behaviour of ungulates during domestication. At the same time, ongoing research was conducted in the steppe into the population dynamics and structure of small mammal species diversity. At the turn of the 1980s and 1990s, genetic research developed in collaboration with foreign colleagues, and at the beginning of the 21st century, ecological, faunistic and ethological studies came to predominate. With the onset of the Russian occupation, research has effectively been curtailed.

Вступ

Заснований 1828 р. німецьким герцогом Фердинандом Ангальт-Кеттенським населений пункт Асканія-Нова був осередком вівчарства півдня України. У 1856 р. його продано німецькому вівцепромисловнику Ф. Фейну.

Поєднання родин Фейна та Пфальца дало світу унікальну людину — Фрідріха Едуардовича Фальц-Фейна, діяльність якого визначила основні напрямки економічного, культурного, природоохоронного і наукового спрямування в Асканії-Новій, котрі збереглися до цього часу, попри державні перевороти, війни, непрості роки радянської доби і незалежної України. Ним створено три об'єкти для збереження природи, які натеper суттєво збільшені і мають світове значення: зоопарк із напіввільним утриманням диких тварин та їх свійських родичів, колекція якого з 2002 р. має статус Національного наукового надбання, дендрологічний парк «Асканія-Нова» загальнодержавного значення, заповідний степ — найдавніший і найбільший у Європі фрагмент степової екосистеми, яка 1985 р. стала підставою для включення всього заповідного комплексу до системи біосферних резерватів (заповідників) ЮНЕСКО.

Першим серед названих об'єктів природно-заповідного фонду був зоопарк, заснований, за різними джерелами, у 1874–1877 рр. [Falz-Fein 1930; Гавриленко та ін. 2009]. Саме він став за часів засновника найбільш привабливим для спостереження за аборигенними і завезеними ссавцями, опрацювання методів їх утримання, вивчення поведінки та проведення експериментальних робіт, що мали пряме відношення до теріологічних досліджень, напрямки яких і результати в історичному аспекті розглядаються нижче.

При підготовці роботи використано архівні матеріали часів Ф. Фальц-Фейна, виявлені 2003 р. у запасниках Інституту тваринництва степових районів ім. М. Ф. Іванова «Асканія-Нова» та передані до бібліотеки заповідника (Архіви № 48, 60, 81), щоденники служителів і науковців зоопарку, особистий архів автора, літературні джерела з кінця XIX до початку XXI ст., Літописи природи заповідника «Асканія-Нова» за 1983–2023 рр., наукові плани і звіти лабораторій заповідника, у т.ч. лабораторії збереження різноманіття диких тварин та лабораторії біологічного моніторингу і заповідного степу.

Фальцфейнівський період (1889–1918)

Початок теріологічних досліджень в Асканії-Новій пов'язаний зі створенням першої зоологічної колекції, про яку Фрідріх Фальц-Фейн (рис. 1, *a*) повідомив під час Всесвітньої виставки 1889 р. в Парижі [Falz-Fein 1889]. Також у листі керівнику французького зоологічного товариства він описує особливості свого зоопарку, наводить перелік ссавців колекції і просить порад щодо подальшої зоопарківської діяльності. Тоді ж він провів ряд зустрічей з провідними зоологами Європи та відвідав орнітологічну станцію Россітен у Східній Пруссії [Гавриленко та ін. 2013]. Можливо, саме ця поїздка стала поштовхом для систематизації колекції ссавців, оскільки вже у 90-х роках йшла його активна переписка із звіроторговими фірмами Європи, завдяки чому її видове різноманіття швидко збільшувалося [Falz-Fein 1901, 1930].

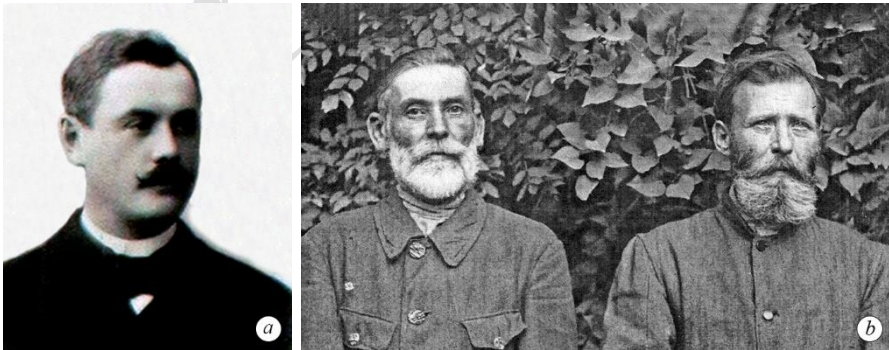

Рис. 1. Визначні постаті в історії «Асканії-Нової»: *a* — Фрідріх Едуардович Фальц-Фейн в студентські роки; *b* — Генріх Рібергер (зліва) та Климентій Сіянок вели записи результатів спостережень за ссавцями зоопарку, колекціонували живих тварин та формували музейний фонд за часів Фальц-Фейна і до 1932 р.

Від 1894 р. в Асканії-Новій вже було запроваджено ведення щоденників за явищами природи і тваринами в умовах зоопарку і у степу. Цю роботу спочатку вів К. Сіянка (розпорядник зоопарку), в подальшому також до неї був залучений Г. Рібергер (відповідальний за формування музейного фонду чучел тварин та фотограф) (рис. 1, б). Їхні спостереження широко використовували знані науковці у своїх дослідженнях асканійської природи. З дитинства Фрідріх знав, що поблизу Асканії-Нової в Агайманівському поді у 1876 р. було знищено останню особину тарпана (*Equus ferus ferus*) [Falz-Fein 1919], тому інформація від мандрівника П. Козлова про диких коней в Джунгарській Гобі посилила його мрію стосовно повернення дикого коня до таврійського степу.

Знаковою подією стала організація у 1898–1899 рр. експедиції до Монголії для відлову лошат коня Пржевальського (*Equus ferus przewalskii*). Після першої невдалої експедиції Фрідріх особисто формував план перевезення і догляду за лошатами [Козлов 1915]. Унаслідок цього перша група спійманих у Джунгарській Гобі лошат прибула до Асканії-Нової 1899 р. Цей крок вважається вирішальним у збереженні коня Пржевальського, оскільки було розпочато його розведення і збереження у зоопарках.

Наприкінці XIX і початку XX ст. широкого розмаху набули спроби перетворення природи шляхом акліматизації та гібридизації. Ці погляди поділяв і Ф. Фальц-Фейн. Як стверджує Б. Фортунатов [Фортунатов 1922], вже у 1899 році від дворічного самця бізона та корови сірої української худоби в зоопарку отримано першого гібридного самця. Систематично роботи з гібридизації проводилися від 1903 р. під керівництвом професора І. Іванова, якому для досліджень 1905 р. було передано 85 особин копитних тварин [Козлов 1915].

Пізніше цю роботу продовжили професори М. Іванов, М. Завадовський та інші. Цей напрямок досліджень з перервами на часи воєнних дій продовжувався до 2004 р. [Гавриленко та ін. 2025]. При цьому опубліковано сотні наукових праць щодо результатів віддаленої гібридизації бикових (Bovidae) і коневих (Equidae), які так і не вирішили проблеми імунних бар'єрів, котрі виставила природа в процесі еволюції видів.

Фрідріх Фальц-Фейн послідовно переймався думкою про втрачені види ссавців в межах його землеволодінь. Крім дикого коня, він намагався повернути в таврійські степи сайгака *Saiga tatarica*, який майже до кінця XIX ст. зустрічався поблизу Асканії-Нової. Для цього у 1908 р. К. Сіянка здійснив поїздку до Красноводська (лист К. Сіянка зберігається в архіві заповідника) з метою відлову молоді цього виду. Але як тоді, так і пізніше, декілька спроб налагодити його розведення в Асканії-Новій, а також у ряді інших зоопарків світу, були невдалими через особливості поведінки тварин в умовах неволі, необхідністю утримання у великих вольєрах, напрацювання технологій штучного виховання сайгачат для подальших переміщень і їх репатріації в дику природу. Це питання було вирішено значно пізніше.

Дослідження в Державному заповіднику «Чаплі» (Асканія-Нова)

Націоналізація маєтку Ф. Фальц-Фейна із зоопарком, ботанічним садом та фрагментом степової екосистеми (1919) та оголошення цієї території Першим степовим заповідником «Чаплі» у 1921 р. зберегли унікальний, на той час, природно-територіальний комплекс від остаточного руйнування, а його знаність на світовому рівні, наявність великої кількості копитних притягували вчених. Сюди приїздили дослідники з московських, одеських, харківських та сімферопольських наукових шкіл, які продовжували розпочаті до перевороту 1917 р. дослідження з гібридизації і фізіології розмноження.

Опис теріофауни степових та змінених екосистем здійснили О. Браунер, Б. Фортунатов, В. Аверін. Вони зробили значний внесок в розбудову заповідника як наукової установи, зокрема й в організації випусків журналу «Вісті степового заповідника Чаплі» (Асканія-Нова)», у початковому номері якого 1922 р. були розміщені саме статті з теріології.

На кінець 1920-х років в Асканії-Новій, не без зусиль М. Іванова, зростав вплив сільськогосподарської практики та науки з лисенківськими поглядами, що завершилося у 1931 р. ліквідацією заповідника як юридичної установи та подальшим згортанням фундаментальних біоценотичних і генетичних досліджень тварин. Цьому не завадила навіть публікація професора В. Станчинського про завдання, шляхи і методи акліматизації тварин [Станчинский 1933], який невдовзі був репресований.

Дослідження у період підпорядкування заповідника до Інституту акліматизації та гібридизації та УНДІТ

Створення на базі Державного заповідника «Чаплі» науково-дослідного інституту з акліматизації та гібридизації посилювало продовження започаткованих ще за часів Ф. Фальц-Фейна напрямків, але численні результати проведених експериментів підтверджували лише вже виявлені відомі наслідки гібридизації при віддаленому схрещуванні копитних, водночас суттєво обмежувалося проведення теріологічних досліджень в степовій екосистемі, що виявлялося при дослідженні частково збережених матеріалів архіву заповідника та літературних джерел. Степова теріофауна найбільш детально описана в роботі І. Іваненка «Матеріали до вивчення біоценозів заповідного степу Асканія-Нова» [Іваненко 1936], яка в подальшому використовувалася науковцями для виявлення фауністичних змін [Веденьков & Карпачевська 1977; Семенов & Реут 1989; Поліщук 2008].

В роки другої світової війни колекція зоопарку була залишена без засобів до існування, що відображено в документі з архіву фельдмаршала Манштейна, штаб якого у 1941 р. перебував в Асканії-Новій (копія документу в особистому архіві В. Гавриленка та бібліотеці заповідника). В ньому описано масштаби руйнувань електростанції і водокачки та перелік захоплених тварин, які, на відміну від свійської худоби, не були евакуйовані.

Зоопарк був відновлений німцями і використовувався для реабілітації військових. Проте відступаючими німецькими військами колекція тварин була розграбована. Після війни радянською владою вжито заходів з її відновлення, втім наукові дослідження продовжувалися за довоєнною тематикою.

У 1950-х роках продовжено роботи з акліматизації копитних, дослідженні їх реакції на кліматичні умови півдня України, вивчалися фізіологічні особливості гібридних тварин і продовжувалися пошуки розв'язання проблем з їх відтворювальною здатністю при міжвидовому схрещуванні. Найбільш відомі дослідники того часу — доктор біологічних наук В. Треус (рис. 2 *a*), який, як керівник тематики з акліматизації і гібридизації, організував довготривалі досліді та узагальнив їх в монографічній роботі «Акклиматизация и гибридизация животных в Аскании-Нова» [Треус 1968].

В очолюваному ним відділі Інституту тваринництва працювали майбутній доктор наук, професор Є. Стекленов (рис. 2 *b*), який в подальшому зосередився на фізіології розмноження диких копитних та їх гібридних форм, і кандидат біологічних наук М. Лобанов (рис. 2 *c*). Саме він освоїв технології знерушення диких тварин, зокрема іммобілоном, що значно покращило можливість дослідницької роботи з коневими (Equidae): зебрами бурчелловими (*Equus quagga chapmani* та *E. q. boehmi*), конем Пржевальського, куланом туркменським (*Equus hemionus kulan*) тощо. В цей період розпочинаються активні дослідження з відновлення поголів'я і подальшого збереження коня Пржевальського [Треус 1963] та одомашнення і роздоювання антилопи канна (*Taurotragus oryx*), які продовжувалися не менше трьох десятиліть та мали вагомий науковий, медичний і природоохоронний результати. При дослідженні канни захищено три дисертації: І. Слесь (1954), М. Треус (1974), В. Зубко (1980).

Етологічні дослідження канни узагальнено в монографії «Поведінка антилопи канна» [Треус 1983]. Результати цієї роботи мали практичне втілення.

Рис. 2. Відомі постаті «Асканії-Нової»: *a* — Володимир Данилович Треус, *b* — Євген Петрович Стекленов, *c* — Микола Васильович Лобанов (фото з архіву заповідника).

Зокрема, у лікарні Асканії-Нової було відкрито відділення гастроентерології Херсонської обласної лікарні, де лікували молоком канни виразку шлунку та дванадцятипалої кишки. Є. Стекленьов зі своєю школою продовжував проводити дослідження з віддаленої гібридизації і на початку XXI ст., що було зумовлено перебуванням заповідника в системі НААН і труднощами із закриттям цієї тематики. Підсумки столітньої історії з гібридизації диких тварин наведено в книзі «Віддалена гібридизація тварин» [Стекленьов 2001].

У 1980-х роках, завдяки послідовній племінній роботі з конем Пржевальського, було знято загрозу зникнення цієї тварини і розпочато міжзоопарківську роботу з повернення виду у природу Монголії.

Теріологічні дослідження степової фауни в період перебування заповідника у складі Інституту тваринництва залишалися обмеженими. У 1970-х роках узагальнення щодо теріофауни заповідного степу здійснили Є. Веденьков і Є. Карпачевська [1977].

Більш широкі пошуки на основі договору з Інститутом тваринництва проводилися сторонніми установами, зокрема Інститутом зоології імені І. І. Шмальгаузена, який мав в Асканії-Новій свій опорний пункт. Тут у 1979–1990 рр. проведені комплексні дослідження зообіоти заповідного степу та прилеглої території, у тому числі теріофауни. За їх результатами надруковані наукові роботи І. Ємельянова, С. Межжеріна, І. Загороднюка, І. Поліщука, Ю. Реута, які аналізували питання з екології бабака степового (*Marmota bobak*), ховраха малого (*Spermophilus pygmaeus*), тушкана великого (*Allactaga major*), нориці гуртової (*Microtus socialis*) та розглядали систематичну належність окремих видів асканійської теріофауни. Перелік наукових публікацій тих часів розміщений у Літописі природи заповідника за 1990 р. [Літопис... 1991].

Важливим кроком для накопичення інформації і її подальшого використання при аналізі теріофауни стало ведення з 1983 р. Літопису природи. Це вимагало наявності штатних науковців-теріологів у науковому відділі інституту, відповідальному за проведення досліджень в заповідному комплексі, ними стали Ю. Реут та І. Поліщук, а в Літописі, окрім інформації щодо досліджень копитних в зоопарку, в розділі «Аборигенна фауна» обов'язково розміщували щорічні дані стосовно структури та динаміки чисельності фонових і рідкісних видів ссавців природних екосистем.

Сучасний період теріологічних досліджень в БЗ «Асканія-Нова»

Виділення у 1989 р. заповідника в юридично самостійну установу у складі Інституту тваринництва степових районів імені М. Ф. Іванова «Асканія-Нова» не вирішувало питань науково-організаційного характеру, оскільки наукові лабораторії заповідного комплексу до 1995 р. залишалися в закладі аграрного спрямування. Тому адміністрації заповідника доводилося шукати компромісні рішення між вимогами чинного законодавства, особливо з 1992 р. після прийняття Верховною Радою України Закону «Про природно-заповідний фонд» і

фактом перебування двох лабораторій, науковці яких були пов'язані з теріологічними дослідженнями, в інституті тваринництва.

На початку 1990-х років було розширено співпрацю із закордонними науковими установами, зоологічними товариствами та зоопарками з дослідження геному коня Пржевальського і управління процесом його збереження на світовому рівні, зокрема: Зоологічним товариством Сан-Дієго, яке представляв доктор О. Райдер, Фондом збереження коня Пржевальського Нідерландів — доктор І. Бауманн, Каліфорнійським університетом — доктор А. Боулінг, Інститутом еволюційної морфології та екології тварин (Росія, Москва) — доктор В. Орлов та Н. Спаська, зоопарками Європи: Кельна — доктор В. Ціммерман, Мюнхена — доктор Х. Візнер, Берліна — доктор К. Палле, Марвельського — доктор Вейкфилд, Празького — доктор Є. Кюс, які з'ясовували фенотипічну мінливість племінних ліній з угруповання асканійських коней та брали їх кров для подальших генетичних досліджень. В результаті проведених аналізів вдалося сформувати цілісний родовід цього виду в Асканії-Новій та напрацювати рекомендації з подальшого коригування племінного поголів'я, яке відображалось в міжнародній племінній книзі.

В рамках міжнародної співпраці між Фондом збереження коня Пржевальського (Нідерланди) та Фондом збереження диких тварин Хрстіана Штауффера фон Освальда (ФРН), Інститутом тваринництва і заповідником «Асканія-Нова» у 1992 р. підготовлено дві експедиції: україно-нідерландську та україно-німецьку, які стартували 5 червня маршрутами Роттердам — Сімферополь — Улан-Батор та Сімферополь — Улан-Батор і доставили 21 тварину для резерватів Хустан Нуру і Тахі Таль (Монголія). Особливості підготовки цих експедицій після розпаду СРСР описані в статті до 25-річчя повернення коня Пржевальського в природу Монголії [Гавриленко 2017].

Варто нагадати, що інвестиції в експедиції Ф. Фальц-Фейна наприкінці ХІХ ст. реалізувалися збереженням і поверненням в природу виду майже через століття. Цей безцінний внесок Ф. Фальц-Фейна засвідчили 120 учасників з 15 країн світу, які взяли участь у організованому заповідником та Інститутом зоології НАНУ VI Міжнародному симпозіумі з питань збереження коня Пржевальського, присвяченого 100-річчю завезення диких коней у Європу (зоопарк «Асканія-Нова», 5–8 вересня 1999 р.) [Ясинецкая & Жарких 2000].

У 1995 р. з Інституту тваринництва степових районів до Біосферного заповідника «Асканія-Нова» передано науковій відділі природоохоронного та біологічного спрямування. На цій базі було створено лабораторії Біологічного моніторингу і заповідного степу та Збереження різноманіття диких тварин, які мали в своїй структурі штатних теріологів. Наукова тематика поступово змінювалася. Згортали роботи з акліматизації та гібридизації, посилювалися дослідження біології рідкісних і зникаючих видів копитних степової зони і напівпустель та їхніх адаптацій до змін середовища при напіввільному утриманні, екології, розробка методів ручного виховання молодняка (рис. 3, а).

Рис. 3. Роботи з копитними: *a* — ручне вигоювання сайгачат; *б* — випуск куланів у Національному природному парку «Чарівна гавань» (АР Крим).

На основі вивчення поведінки копитних формувалася стратегія управління статево-віковою структурою стад ізольованих субпопуляцій копитних. Окремий напрямок був пов'язаний зі створенням осередків утримання і розмноження копитних тварин асканійського походження за межами зоопарку, перш за все в Україні. Реалізовано такі проєкти: зоопарк місцевого значення «Таврія» в Запорізькій обл. (1994 р., з подальшим науковим супроводом протягом двох років); переселення коней Пржевальського до Чорнобильської зони відчуження, який здійснювався разом з науковцями Інституту зоології НАНУ (1998 р.); створення розплідника кулана та сайгака в НПП «Чарівна гавань» (2012 р.) (рис. 3, *b*); створення трьох розплідників сайгака у Херсонській і Запорізькій обл. (2017–2019 рр.) на замовлення китайської фармацевтичної компанії «Шичшень Тан»; розплідник кулана в заказнику «Тарутинський степ» у співпраці з фондом Rewilding Europe та ГО «Рівальдінг Україна», з наступними випусками тварин у степову екосистему (2020 р.).

Затверджена Національною академією аграрних наук тематика лабораторії збереження різноманіття диких тварин «Розробити наукові основи збереження різноманіття та раціонального використання біологічних ресурсів зоопарку Асканія-Нова» (ДР № 0111U001638) та наявність великої кількості копитних тварин, їх перебування в умовах, максимально наближених до природних, забезпечували проведення наукових досліджень етологічного та популяційного характеру, їх морфофізіології, анатомії.

Зібраний матеріал узагальнено в численних наукових публікаціях В. Гавриленка, Т. Жаркіх, Н. Корінець, В. Смаголь, Є. Стекленьова, Н. Ясинецької, які розміщувалися в науковому фаховому журналі «Вісті Біосферного заповідника Асканія-Нова» (27 томів), в інших вітчизняних та закордонних наукових виданнях. Н. Ясинецькою зібрано інформацію про наукові праці заповідника в бібліографічних покажчиках з 2006 до 2020 р. [Ясинецька 2015, 2020].

Створено каталоги живих колекцій зоопарку та остеологічного матеріалу наукового музею [Жаркіх та ін. 2007; Ясинецька та ін. 2008]. Значну увагу було приділено дослідженню стійкої субпопуляції сайгака при напіввільному утриманні, результати якого найбільш концентровано відображені в дисертаційній роботі В. Смаголь (2017)¹. Узагальненням робіт з розведення й екології кулана є монографія Н. Ясинецької та Н. Корінець [2024].

Теріологічні дослідження в природі асканійського степу, зонах буферній та антропогенних ландшафтів мали еколого-фауністичне спрямування, включаючи вивчення динаміки чисельності та структури популяцій хижих, гризунів, рукокрилих і чинників, що на них впливають, удосконалення методології обліків дрібних ссавців [Поліщук 1995, 2009, 2018, 2024; Думенко 2005], а узагальнення зроблено в монографічній роботі [Гавриленко *et al.* 2010].

Вторгнення російських військ на територію біосферного заповідника 24 лютого 2022 р. докорінно змінило наукову діяльність установи. Всупереч міжнародним правилам дотримання спокою над ядрами (заповідними зонами в українському законодавстві) біосферних заповідників через нього з боку окупованої 2014 р. АР Крим вглиб України на висотах близько 150 м пролітали крилаті ракети, здійснювався обліт літаками та гелікоптерами. Через буферну зону заповідника і магістральною дорогою, що його перетинає, переміщувалися колони російської бронетехніки. Останнє не могло не впливати на стан копитних, які до цього не були адаптовані.

Негативні наслідки окупації на збереження колекції тварин зоопарку очевидні, що проявилось у втраті групи особин кафрського буйвола (*Syncerus caffer*), різкому скороченні чисельності сайгака, виходу за межі вольєрного комплексу (у степ та дендропарк) групи оленя благородного (*Cervus elaphus*), вивезенням частини раритетних тварин — зебр Чапмана, коней Пржевальського. Повністю зупинені польові дослідження ссавців заповідного степу, а отже перервано ряд важливих спостережень за динамікою їх чисельності й поведінкою в змінених умовах середовища, спричиненого воєнними діями: термобаричними ефектами, частими пожежами, можливим забрудненням хімічними речовинами від застосованих боєприпасів.

Післямова

Теріологічні дослідження в Асканії-Новій в значній мірі відображають загальні тенденції з вивчення біології та екології ссавців в природних і штучно створених екосистемах, які розвивалися протягом останніх двох століть. Основу дослідницькому процесу, що розпочинався з колекціонування ссавців для приватного зоопарку, організації перших спостережень за фенологією і поведінкою, акліматизації та гібридизації копитних заклад Ф. Фальц-Фейн.

¹ Смаголь, В. О. 2017. Популяційно-екологічні особливості сайгака (*Saiga tatarica tatarica* L.) в заповіднику «Асканія-Нова». Інститут агроекології та природокористування. Київ, 1–238.

Наступні покоління дослідників значно розширили спектр наукового пошуку, який поступово змінювався від морфофізіології до генетики субпопуляцій та етології рідкісних і зникаючих видів в умовах напіввільного утримання, а також вивчення структури і динаміки популяцій в природних екосистемах, методології розведення та повернення в межі колишніх ареалів.

Дослідницький процес зупинено вторгненням російських військ, що загрожує збереженню як колекції тварин зоопарку, так і теріологічному різноманіттю найбільшої степової заповідної екосистеми Європи.

Література

- Веденьков, С. П., С. П. Карпачевська. 1977. Сучасний стан фауни хребетних заповідного степу «Асканія-Нова». *Охорона природи на півдні України*. Наукова думка, Київ, 85–91
- Гавриленко, В. С., Т. Л. Жарких, А. С. Мезинов. 2009. Зоопарку «Асканія-Нова» — 135 лет. *Информационный сборник Евразийской региональной ассоциации зоопарков и аквариумов. Выпуск 2*. Московский зоопарк, Москва, 413–417.
- Гавриленко, В. С., М. А. Листопадський, І. К. Поліщук, В. П. Думенко. 2010. *Конспект фауни хребетних Біосферного заповідника «Асканія-Нова» (з елементами популяційного аналізу)*. ПП Андреева М. М., Армянськ, 1–120.
- Гавриленко, В. С., Н. Ю. Дрогобич. 2013. У поєднанні з природою справа людини живе вічно : до 150-річчя від дня народження Ф.Е. Фальц-Фейна. *Вісник НАН України*. № 4: 76–85
- Гавриленко, В.С. 2017. До 25 річчя повернення коня Пржевальського (*Equus przewalskii* Poljakov, 1881) у природу Монголії. *Вісті Біосферного заповідника Асканія-Нова*, **19**: 91–95
- Гавриленко, В.С., Мезинов О.С. 2025. Зоокультурні здобутки зоопарку Біосферного заповідника "Асканія-Нова" та їх вплив на забезпечення функціонування установи». *Вісті Біосферного заповідника Асканія-Нова*, **28**: 57–70.
- Думенко, В. П. 2005. Волк *Canis lupus L.* в Біосферном заповіднику «Асканія-Нова» і його регіоне. Сообщение 1. История вида. *Вісті Біосферного заповідника Асканія-Нова*, **7**: 102–111.
- Жаркіх, Т. Л., Н. І. Ясинецька. 2007. *Каталог колекцій наукового музею Біосферного заповідника «Асканія-Нова». Непарнокопитні (Perissodactyla). Випуск 1*. Наддніпряночка, Херсон, 1–52.
- Іваненко, І. Д. 1936. Матеріали до вивчення біоценозів заповідного степу Асканія-Нова. *Праці наук.-дослідного зоол.-біол. інституту. Том 1*. Держмедвидав, Київ, Харків, 217–229.
- Козлов, П. К. 1915. *Асканія-Нова. Первые опыты акклиматизации животных в России*. Постоянная комиссия народных чтений при Министерстве Народного Просвещения, № 309: 1–43.
- Літопис ... 1991. *Літопис природи державного заповідника «Державного заповідника «Асканія-Нова» за 1990 рік. Додаток І: Зоологія*. Асканія-Нова, 11–33.
- Поліщук, І. К. 2008. Історичні зміни в населенні земноводних, плазунів та дрібних ссавців Біосферного заповідника «Асканія-Нова». *Вісті Біосферного заповідника Асканія-Нова*, **10**: 90–102.
- Поліщук, І. К. 2009. *Опыт оценки населения мелких млекопитающих Биосферного заповедника «Аскания-Нова» погодочным методом*. Биосферный заповедник «Аскания-Нова», Аскания-Нова, 1–54.
- Полищук, И. К. 2018. Влияние пожаров на герпето- и териофауну заповедника «Аскания-Нова» — обзор результатов исследований 1981–2015 гг. *Вісті Біосферного заповідника «Асканія-Нова»*, **20**: 22–47.
- Поліщук, І. 2024. Демографічна структура і багаторічна динаміка популяцій Muroidea біосферного заповідника Асканія-Нова. *Theriologia Ukrainica*, **27**: 119–137.
- Семенов Н. Н., Ю. А. Реут. 1989. Фауна птиц и млекопитающих Биосферного заповедника «Аскания-Нова». *Научно-технический бюллетень УНИИЖ «Аскания-Нова»*, **1**: 43–47.

- Станчинский, В. В. 1933. Теоретические основы акклиматизации животных (задачи, пути и методы акклиматизации животных). *Труды Института сельскохозяйственной гибридизации и акклиматизации животных в Аскании-Нова*, **1**: 33–66.
- Стеклёнов, Е. П. 2001. *Отдаленная гибридизация животных. Монография*. Аграрная наука, Киев, 1–232.
- Треус, В. Д. 1963. Відновлення коня Пржевальського в СРСР. *Доповіді академії наук Української РСР*, № 3: 1254–1258.
- Треус, В. Д. 1968. *Акклиматизация и гибридизация животных в Аскании-Нова*. Урожай, Киев, 1–315.
- Треус, М. Ю. 1983. *Поведение антилопы канна в Аскании-Нова*. Наука, Москва, 1–87.
- Фортунатов, Б. К. 1922. Бизоны и зубры в Аскании-Нова. *Известия государственного заповедника «Аскания-Нова»*. Выпуск 1. Херсон, 1–66.
- Ясинецкая, Н. И., Т. Л. Жарких. 2000. VI международный симпозиум по вопросам сохранения лошади Пржевальского, посвященный 100-летию завоза диких лошадей в Европу (зоопарк «Аскания-Нова»). *Вісті Біосферного заповідника Асканія-Нова*, **2**: 174–185.
- Ясинецька, Н. І., Є. П. Стекленьов, Т. Л. Жаркіх, В. О. Смаголь. 2008. *Каталог колекції ссавців зоопарку Біосферного заповідника «Асканія-Нова» імені Ф. Е. Фальц-Фейна*. Біосферний заповідник «Асканія-Нова», Асканія-Нова, 1–66.
- Ясинецька, Н. І. 2015. *Бібліографічний покажчик праць за 2006–2015 роки науковців Біосферного заповідника «Асканія-Нова»*. Біосферний заповідник «Асканія-Нова», Асканія-Нова, 1–98.
- Ясинецька, Н. І. 2020. *Бібліографічний покажчик праць науковців Біосферного заповідника «Асканія-Нова» імені Ф. Е. Фальц-Фейна НААН за 2016–2020 роки*. Біосферний заповідник «Асканія-Нова»: Асканія-Нова, 1–35.
- Ясинецька, Н. І., Н. О. Корінець. 2024. *Еколого-біологічні особливості кулана туркменського на Півдні України. Монографія*. Аграрна наука, Київ, 1–192.
- Falz-Fein, F. 1889. Creation d'un Jardin Zoologique en Russie par M. Falz-Fein. *Bulletin de la Société nationale d'acclimatation de France*, **22**: 953–956.
- Falz-Fein, F. 1901. Mitteilungen aus meinem Tierpark. *Natur und Haus*, **9**: 26–29.
- Falz-Fein, F. 1919. Über das letzte Auftreten des Wildpferdes in Südrußland, Taurisches Gouvernement. *Gesellschaft Naturforschender Freunde zu Berlin*, No. 5: 196–205.
- Falz-Fein, W., von. 1930. *Askania Nova. Das Tierhadies*. J. Nuemann-Nuendamm, Berlin, 1–324.

Резюме

ГАВРИЛЕНКО, В. Теріологічні дослідження в Асканії-Новій: етапи, напрямки, результати. — Асканія-Нова як осередок колекціонування ссавців, проведення дослідів з їх акліматизації, реакліматизації, одомашнення, гібридизації та екології веде початок з кінця XIX ст. Розглядається декілька періодів: фальфейнівський — до 1918 р.; дослідження в Державному заповіднику «Чаплі (Асканія-Нова)» — 1921–1932 рр.; період підпорядкування зоопарку і степу Інституту акліматизації та гібридизації у 1931–1989 рр.; новітній — у статусі Біосферного заповідника «Асканія-Нова (1989–2025 рр.)». Початки пов'язані з колекціонуванням і гібридизацією різних видів ссавців. Результати таких експериментів відображено в монографіях та сотнях наукових праць і дисертацій. Подальші дослідження акцентовані на морфофізіології й поведінці копитних при одомашненні. Одночасно у степу велися постійні дослідження динаміки чисельності та структури видового різноманіття дрібних ссавців. На межі 1980–1990-х років розвинулися генетичні дослідження у співпраці з іноземними колегами, а на початку XXI ст. стали переважати еколого-фауністичні та етологічні дослідження. З початком російської окупації дослідження фактично згорнуто.